

Проблеми класифікації

(типологізації) форми державного правління

З. С. Макарова

кандидат юридичних наук, асистент кафедри конституційного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано існуючі в науковій літературі підходи й погляди вітчизняних та зарубіжних правників щодо класифікації форм державного правління. Робиться висновок, що на перше місце необхідно ставити такі класифікаційні критерії: поділ влади, взаємовідносини парламенту, уряду, президента.

Ключові слова: держава, форма державного правління, класифікація, монархія, республіка.

В статье проанализированы существующие в научной литературе подходы и взгляды отечественных и зарубежных юристов на классификацию форм государственного правления. Указано, что на первое место поставлены следующие классификационные критерии: разделение власти, взаимоотношения парламента, правительства, президента.

Ключевые слова: государство, форма государственного правления, классификация, монархия, республика.

This article analyzes the existing approaches in the literature and the views of national and foreign lawyers for classification of forms of government. It is noted that in the first place put the following

classification criteria: separation of powers, the relationship parliament, government, president.

Keywords: *state, form of government, classification, monarchy, republic.*

На сьогодні у найбільш складний період становлення України відсутнє чітке бачення державотворців на проблемне питання реформування вищої державної влади в Україні, визначення якісної, оптимальної форми державного правління. Питання класифікації (типологізації) форм державного правління неодноразово підіймалося в працях древньогрецьких та древньоримських мислителів, науковців дореволюційного, радянського періоду і, безумовно, сучасних авторів. Цій проблематиці присвячені публікації О. Зазнаєва, Л. Рожкової, В. Чиркіна, А. Арбузіна, В. Витченко, С. Бостана, М. Кулькова, В. Іванова, В. Сухоноса та ін. Але незважаючи на значну кількість наукових досліджень зазначеної проблематики, вчені не прийшли до однієї думки, які, все ж таки, форми державного правління варто виділяти. Тому вважаємо, що з урахуванням політико-правових реалій сьогодення питання щодо вдосконалення вже існуючих класифікаційних схем актуальне, а класифікація (типологізація) форми державного правління як системної категорії є недостатньо розробленою.

Проблемність названого питання змушує подивитись на характерну проблему через призму зарубіжного досвіду, використовуючи при цьому метод дослідження від загального до конкретного, оскільки визначення класифікаційних (типологічних) критеріїв має не лише теоретичне, а й важливе практичне значення. Саме за допомогою

цього матимемо можливість здійснити узагальнення за різними критеріями загальних і специфічних властивостей форми державного правління, розподілити їх на типи та види, як наслідок, визначити класифікацію (типологізацію) форми державного правління.

На певному історичному етапі (друга пол. XIX ст.) в науці про державу міцно закріпилися уявлення про два «основні види» форми державного правління: монархія й республіка. Надалі цей поділ узяли на «озброєння» як зарубіжна юридична й політична науки, так і вітчизняна юриспруденція. Але якщо в перших, поряд із поділом форм правління на монархію й республіку, пропонувалися також інші класифікаційні рішення, то в радянській юридичній науці він «панував» безроздільно, і слід визнати, що й сьогодні поділ форми правління на монархію та республіку сприймається як аксіома [1, с. 163].

Без класифікацій і типології навряд чи можна очікувати подальшого прогресу в порівняльній політології. Класифікації й типології особливо важливі в цій науковій дисципліні, оскільки в нас немає загальної теорії політики, з якою були б згодні всі дослідники [2, с. 6].

Будь-які теоретичні дослідження передбачають їх подальше впровадження в практичну діяльність. Тому необхідно визначитися з критеріями, за якими буде проводитися відбір «першочергових» факторів, вивчення яких дозволить створити різні системи класифікації (типологізації). Необхідність зводиться до виділення із сукупності всіх історичних, теперішніх і тих, котрі з'являться в майбутньому, форм державного правління, певних типів форми державного правління, що здійснюють безпосередній вплив на організацію вищої державної влади. Типологія взагалі повинна здійснюватися на чітко визначеній основі.

Вважаємо, що для того, щоб та чи інша ознака могла служити підставою для типології, вона повинна бути отримана в результаті аналізу або самого об'єкта типології, або взаємодії цього об'єкта із середовищем існування. Особливо важливим для класифікації-систематизації, що відображає основи функціонування і розвитку досліджуваних об'єктів, є вибір в якості підстав для типології найбільш суттєвих ознак та властивостей, які розкривають сутність досліджуваних об'єктів, дозволяють пояснити максимальну кількість інших особливостей і характеристик.

Таким чином, необхідно дати визначення класифікаційних критеріїв та їх особливостей.

Родоначальником двочленного поділу «основних форм правління» на монархію та республіку вважається Н. Макіавеллі: «Усі держави, котрі володіли або володіють владою над людьми, були або республіками, або державами, керованими єдиновладно» [3, с. 50]. Але варто зауважити, що типологія форм правління в державах сучасного світу не обмежується названими, науковці використовують різні критерії класифікації.

Пошук правильних критеріїв класифікації призвів до оформлення такого критерію, як розгляд форми державного правління через призму правового становища вищих державних органів. З цього приводу висловлюється Ф. Кістяківський, який зазначає, що «юридичне розходження між монархією і республікою потрібно шукати саме в юридичному становищі носія цієї влади» [4, с. 289].

Ще одним критерієм класифікації форми державного правління є взаємовідносини між вищими органами державної влади. Так, французький державознавець М. Дюверже вніс новизну до теоретичного дослідження форми

державного правління, поклавши в основу своєї класифікації взаємовідносини між вищими органами державної влади. З урахуванням цього дослідник вирізняє форми державного правління, які засновані на: а) єдності державної влади (абсолютна монархія й політична диктатура); б) поділі влади (президентська республіка в США); в) співпраці гілок влади (конституційна монархія Великобританії й парламентські республіки континентальної Європи) [5, с. 22]. Ж. Бурдо також брав за основу зазначений класифікаційний критерій і виокремлював три демократичні форми державного правління – парламентську, конвент і президентську [6, с. 146].

Продовжуючи дослідження питання класифікації (типологізації), слід звернути увагу на позицію С. Бостана, який зауважує, що слабким місцем поділу на вихідні (основні) види форм державного правління: монархію та республіку – є обраний для цього відповідний класифікаційний критерій. Ним, як відомо, є або «традиція», або ж «порядок заміщення посади глави держави» [1, с. 154]. Вказаний автор зазначає, що «традиція» як критерій викликає багато питань, оскільки його науковий зміст не піддається алгоритмізації і досить сумнівний. Також малопродатним, на думку С. Бостана, для визначення основних форм правління сучасних держав є і другий зі згаданих критеріїв. Його використання в сьогоденних умовах дає суперечливі результати. Це яскраво простежується на прикладі т. зв. сучасних «парламентських монархій», котрі, якщо взяти за основу традиційні критерії, з одного боку, на третину є «монархіями», оскільки державу очолює спадкоємний, безвідповідальний глава держави; а з іншого – на дві третини «республіками», позаяк органи законодавчої та урядової влади формуються

безпосередньо (парламент) або опосередковано (уряд) громадянами [7].

Одним із визначальних критеріїв для класифікації форм державного правління є принцип поділу влади, який безпосередньо впливає на організацію вищої державної влади.

З погляду загальної теорії систем принцип поділу функцій влади запобігає монополізації влади. Він є втіленням принципу плюралізму як одного з фундаментальних принципів сучасної демократії в структурно-функціональному аспекті. Принцип поділу функцій влади в умовах розвиненої демократичної державності став одним із головних засобів обмеження державної влади, інституційною гарантією прав та свобод особи. Сьогодні принцип поділу функцій влади в політико-правовій теорії завжди розглядається з позицій структурно-функціональних розмежувань щоденної діяльності окремих елементів механізму держави, зокрема, на рівні його найвищих ланок та зумовлену поділом владних функцій відповідну систему стримувань і противаг (взаємоконтролю та взаємообмеження). Відтак цей принцип передбачає розподіл повноважень і компетенції між державними органами, які є носіями єдиної влади; закріплене визначення відносної самостійності кожного органу влади під час здійснення своїх повноважень; надання кожній гілці влади можливості контролювати інші гілки. У національній політико-правовій практиці система стримувань і противаг простежується, зокрема, в таких інститутах, як право законодавчої ініціативи, вимога несумісності, можливість розпуску парламенту за певних обставин, незалежність судового корпусу, вето, резолюція осуду, контрасигнатура, імпічмент [8, с. 139].

Спробували вдосконалити традиційну класифікацію і пострадянські держа-

вознавці у спеціальних наукових публікаціях. Так, О. Зазнаєв [9] поділяє сучасні форми державного правління на чотири чисті «типи» систем правління: президентську, парламентську, напівпрезидентську та напівпарламентську. В. Іванов виділяє вісім форм державного правління: 1) деспотичну; 2) парламентсько-урядову; 3) парламентську; 4) президентську; 5) президентсько-парламентську; 6) централістську; 7) богословську; 8) «народну» («державна мас») [10]. Р. Мухаєв поділяє форми правління на «чисті», класичні (монархія, республіка) та нетипові (змішані – дуалістична монархія, президентсько-парламентська республіка; гібридні – монархічна республіка, республіканська монархія) [11]. І. Гомеров називає сім форм державного правління: парламентарну, президентську, напівпрезидентську, суперпрезидентську, військово-поліцейську, псевдопарламентарну й монархічну [12, с. 738].

Аналізуючи пропозиції пострадянських державознавців щодо вдосконалення традиційної класифікації форми державного правління, вважаємо, що вони започаткували вирішення зазначеної проблеми, але варто підкреслити, що так чи інакше відбувається вкладення нового змісту в класичні, базові, загальноприйняті поняття юридичної науки.

Відійти від традиційного підходу щодо визначення поняття форми держави, закономірностей її розвитку, місця і ролі кожного з її системних елементів спробував М. Кульков, який виробив власне бачення щодо типологізації форми держави та форми державного правління, їх термінологічної ідентифікації. Так, на його думку, об'єктивно можливим і життєздатним співставленням елементів є шість типів форми держави: 1) централізовано-монократичний тип –

лідерська форма правління, унітарна форма державного устрою і тоталітарний політичний режим; 2) традиційно автократичний тип – лідерське правління, унітарний устрій і авторитарний режим; 3) простий (конституційний) тип – лідерське правління, унітарний устрій, демократичний режим; 4) вертикально-розпорядницький тип – лідерське правління, федеративний устрій і демократичний режим; 5) горизонтально-розпорядницький тип – парламентське правління, унітарний устрій і демократичний режим; 6) складний розпорядницький тип – парламентське правління, федеративний устрій і демократичний режим [13, с. 24].

Безперечно, спроби по-новому глянути та обґрунтувати слабкість традиційної класифікації, беручи за основу такий критерій, як обсяг та співвідношення повноважень вищих органів влади, мають досить вагоме значення для її вдосконалення, але, все ж таки, носять дискусійний характер.

Цікавим і новим для нашого дослідження є те, що лідерська форма правління – це спосіб організації влади, при якому основні напрямки державної політики визначаються главою держави, а парламентська форма правління – коли ці напрямки визначаються урядом, сформованим парламентською більшістю [13, с. 23-24]. Проте для нас незрозуміло, чому саме під лідерською формою правління об'єднуються різні види форм державного правління, такі, як абсолютна, дуалістична монархія, президентська, напівпрезидентська, суперпрезидентська республіки, які містять зовсім не схожі одна на одну системні складові, а під категорією парламентська – парламентську монархію та парламентську республіку?

Цей суто механічний набір юридичних та політичних форм правління, ха-

рактерних для різних історичних генетичних типів держави, є, з нашої точки зору, результатом неврахування М. Кульковим, як у випадку з типологізацією форми держави, відповідних зв'язків між історичними генетичними типами держави, формою держави та її елементами.

Таким чином, проаналізувавши історичні та новітні тенденції світового розвитку конституціоналізму в межах питання класифікації (типологізації) форми державного правління, зазначимо, що в сучасних умовах градації, які склалися в історичні періоди розвитку держави, змінюються, вдосконалюються, переплітаються найрізноманітніші елементи форми. Це зумовлює нове бачення в юридичній науці вказаного проблемного питання і сприяє появі нових змішаних та гібридних форм правління.

Ми є прихильниками класичної конституційної доктрини, яка виділяє монархічну і республіканську форми державного правління. Вивчаючи та аналізуючи думки правників-державознавців стосовно класифікації форми державного правління, приходимо до висновку, що на перше місце необхідно ставити такі класифікаційні критерії, як: поділ влади, взаємовідносини у владному трикутнику (парламент – глава уряду – президент). Окрім того, підкреслимо, що дослідникам необхідно зваженіше підходити до цього питання, перш ніж обирати класифікаційні критерії. Варто врахувати всі особливості, які притаманні тій чи іншій формі правління, оскільки необдуманість і недослідженість обраного критерію може призвести до появи непридатних та неправильних класифікацій, у результаті чого отримані типи і їх ознаки будуть некоректними, не матимуть значення як для юридичної науки, так і для практики надалі.

Список використаної літератури

1. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави: теоретико-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01 / С. К. Бостан. – Запоріжжя, 2008. – 490 с.
2. *Bebler A.* Introduction // A. Bebler and J. Seroka (eds.). *Contemporary Political Systems. Classifications and Typologies.* – Boulder and London : Lynne Rienner Publishers, 1990. – Р. 6.
3. *Макиавелли Н.* Рассуждения о первой декаде Тита Ливия / Н. Макиавелли // Государь : сочинения / Н. Макиавелли. – М., 1998. – С. 123-196.
4. *Кистяковский Б.* Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. Кистяковский. – М. : Изд-во М. и С. Сабашниковых, 1916. – 704 с.
5. *Дахова І. І.* Конституційно-правовий статус уряду в зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / І. І. Дахова. – Х., 2006. – 197 с.
6. *Burdeau G.* Droit constitutionnel et institutions politiques: conforme au programme des facultes de droit et ecoles d'enseignement superieur. – Paris : Librairie generale de droit et de jurisprudence, 1972. – 640 p.
7. *Бостан С. К.* Класифікація сучасних форм державного правління [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
8. *Мартинюк Р.* Форма правління в сучасній Україні (в контексті принципу поділу влади): політико-прав. аналіз / Р. Мартинюк // Науковий вісник Чернівецького університету : зб. наук. ст. / Чернів. ун-т. – Чернівці, 2004. – Вип. 229-230. – С. 137-139.
9. *Зазнаев О. И.* Полупрезидентская система: теоретические и прикладные аспекты : моногр. / О. И. Зазнаев. – Казань : Казан. гос. ун-т им. В. И. Ульянова-Ленина, 2006. – 374 с.
10. *Иванов В.* О форме государственного правления [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.russ.ru>
11. *Мухаев Р. Т.* Теория государства и права : учеб. для студ. вузов / Р. Т. Мухаев. – М. : Приор, 2002. – 464 с.
12. *Гомеров И. Н.* Государство и государственная власть: предпосылки, особенности, структура / И. Н. Гомеров. – М. : ООО «Изд-во ЮКЭА», 2002. – 830 с.
13. *Кульков М. О.* Теоретические проблемы типологии форм государства : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sgap.ru>